

KÖNYVEK KÖZÖTT

ILLYÉS GYULA:

NAPLÓJEGYZETEK 1956–1957

Régen várt könyv. Hosszú ideig azt hittük, írójá óvatosságból, házkutatástól tartva megsemmisítette. Szerencsére kisebb-nagyobb hiányosságokkal megmaradt, és gyönyörű kiadásban (a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Szemle érdeme), Illyés Mária előszavával és Horváth István alapos jegyzeteivel megjelent. Értékét növelik a remekül válogatott fényképek a rommá lőtt városrészekről és a fontosabb szereplők akkori arcmásával. A naplójegyzeteket követő dokumentumok nemcsak kiegészítik a leírtakat, hanem sok hamis beidegződésünket is megcáfolják.

1957. január 21-én Illyés Gyula a következőket jegyezte föl: „A napló a legizgalmasabb írásműnek látszik. A legmegbízhatatlanabb. Gyorsan írok, tehát pongyolán, hamis hatásoknak engedve, egyre többször érzem. Aztán meg: ilyen körülmények közt írni olyan, amiről félok, hogy mégiscsak ilyen állapotban kerül az olvasó elé.” Mintegy kiegészítésként teszi hozzá: „...ha Zelk és Háy is írt naplót, azt most a nyomozók olvasásák, nyilván leghitelesebbnek gondolván minden mondatát, már csak azért is, mert az író akarata ellenére jutottak hozzá. De az író elrejtett — vagyis nyilvánosságra nem szánt — mondanivalója rendszerint azért van rejtekben, mert az író maga sem érzi állítását véglegesnek. Az író tollából csak az hiteles, ami nyomtatásban lát napvilágot. Hányszor még az sem! Amit ezekben a hónapokban leírtam, csak az én átnézésem után érvényes. Épp azért, mert csak magamnak írtam. Azaz tökéletesebb, árnyaltabb kidolgozásra. Az igazság pedig mindig az árnyalatokban van. Legjobb volna ezt az egész jegyzetelgetést abbahagyni, csak kompromittál, akár egy félig meggyúrt szobor: alkotóját, modelljét is hamisan mutatja be.”

Az olvasó mégis a felfedezés izgalmával, vagy homályos emlékeit felélesztve szembesül a jegyzetekkel, amelyeket az akkori kor (Kodály Zoltánnal egyetemben) hiteles értékörzője, vitathatatlan tekintélye jegyzett föl. (A számúzetésben élő magyar írók többségének halvány fogalma sem lehetett erről a szerepükről, ők társutasoknak hitték őket, akik kiszolgálták a Kádár-rendszert. Ha gondosan olvasták volna Illyés Gyula Bartók-versét, meghallgatták volna Kodály egyik-másik kórusművét, egyáltalán érzékelték volna e két jelkép felé áradó reményt és szeretetet, bizonyára módosítottak volna negatív vélekedésükön.)

Ez a napló, így, töredékesen is, néhány akkori eseményről, egyik-másik résztvevő viselkedéséről hitelesen tudósít. Mindenekelőtt a parasztpártiak szervezkedéséről, magáról a pártról, amely valójában a Rákosi-érában sem szűnt meg, csak éppen működésének feltételei hiányoztak. Veres Péterről, akinek megítélése nem volt egyseges, hiszen amikor a Bem-szobornál 1956. október 23-án beszélni kezdett, kifütyülték, ezt azonban Illyés Gyula nem hallhatta, mert Miskolcon, egy irodalmi esten élte át a forradalom kezdetét. Sokat olvashatunk az Írószövetségről is. Ennek munkája sokat jelentett a forradalmi események legitimálásában, s legtekintélyesebb tagjai — kissé naiv módon — párbeszédet próbáltak kezdeményezni Kádárakkal, teljesen sikertelenül, hiszen már jól kivehetőek voltak a törésvonalak, amelyek a „hithű” (?) kommunisták parányi csapatát elválasztották a többiektől, a nagy többségtől. A napló egyik legemlékezetesebb jelenetében idézte az író Trencsényi-Waldapfel Imrével folytatott eszmecserejét arról, vajon író-e a neves klasszika-filológus, aki a háború előtt Hóman és Babits körül „sündörgött”, s ekkor még nem viselte a munkásörök egyenruháját, amelyben az egyetemen pompázott, vörös nyakkendőt sem viselt, mint kis úttörő. (Mekkora fintora a sorsnak! Később kínai elhajlónak nevezték, s vége lett karrierjének. Nem volt író, de szerepe mégis fontos volt, mint fordítóé és — Hajnal Annával közösen — az *Argonauták* szerkesztőjéé.)

Azok a Kádár-párti „írók”, akik szembefordultak a forradalommal, valóban nem irodalmunk jelesei, ma a margón sem említik őket. (Igaz, náluk sokkal nagyobbakat sem, ami viszont az irodalomtörténet-írás szégyene.) A kor egyik legjelentősebbje is meglehetősen óvatossá bizonyult. Németh Lászlót a felesége is védelmezte, nehogy túlságosan elkötelezze magát az ellenállók mellett. Neki később is akadt gondja-baja: Király István kierőszakolta a Szovjetunióba, s ezt a látogatását máig nehezen emésztik meg rajongói.

Nem túl sokat ír Illyés magánéletének eseményeiről, de az a néhány mondat, amely feleségéről, kettejük szövetségéről, egymás iránt érzett bensőséges szeretetéről szól, megejtő. Flóra mindvégig védőangyala volt, s méltán foglalja el kiemelt helyét az Illyés-életrajzokban (melyekből sokkal kevesebb van, mint kellene). Szívszorítóan szépek azok a lapok is, melyeken arról tudósít Illyés, mekkora aggodalommal várta felesége és lánya híradását, épségben érkeztek-e Párizsba. Ilyesfajta szorongást sokan átéltek, de másként dobogott a szív az akkori bizonytalan napokban.

Egy-két futó megjegyzés, mellékmondat, kiszólás jelzi, milyen szánalmas érvekkel szolgáltatták ki az orosz túlerőnek a magyarságot. A rádióban hallható buzdítások egyikét-másikat én is hallottam Zimándi István szobájában. Addig csak az *Egri csillagok* Hegedűse jelképezte számomra az áruást. Akkor többször is tapasztalhattuk, de ez volt az egyik legundorítóbb, hiszen sok fiatal elhitte az üres szövegeket, és harcolt, míg tehetett, vagy míg élt. Akkor lett köztudomású, hogy az ENSZ sóhivatal, s hogy a világpolitikában legtöbbször az erősebbnek van igaza. (Ezt egyébként a forradalom és szabadságharc leverése utáni hazai belpolitikáról is elmondhatjuk.) Illyés nem volt naiv, de sokakhoz hasonlóan reménykedett valamiféle kibontakozásban. Úgy vélte, ebben a paraszt- (akkor: Petőfi-) pártnak lehet szerepe, talán ezért is mozgósította erőit, hogy az élvonalban legyen, csökkentve a radikálisok heves meg gondolatlanságát, erőt öntve a csüggedőkbe, vigasztalva az addigi rendszer különben arra méltatlan kedvezményezettjeit, például Illés Bélát (ki emlékszik rá?). A Vörös Hadsereg katonájából lett magyar író még a forradalom ellenzékének tisztességesebbjei közé tartozott, ezt bizonyította Münnich Ferenchez írt levelének a megtorlás enyhítését felvető néhány sora.

Az irodalomról természetesen nem esik szó, fegyverzajban hallgatnak a műzsák. Mégis van egy olyan epizódja a naplónak, amely nagyon elgondolkodtató. Háty Gyulát meghívására kereste föl Illyés. A „bátor” drámaszerző azt panaszolta: a világon mindenhol előadják darabjait, csak Magyarországon nem. Átadta *Varró Gáspár igazsága* című új színművét, mondandó véleményét róla vendége. A következő jellemzését olvassuk a naplóban: „Az első kép kitűnő olvasmány. A darab vége jól bemelegszik. Az egész darab tele jó helyzettel. Biztos dráma-vezetés. Erős — most már magyarság dolgában is kifogástalan — nyelv. Bátor, becsületes szándék. A hatás, mikor leteszem, az első órában igen jó. De óránként csökken. Különkülön rengeteg a jó bene. De a részek nem állnak össze. Épp a szándék miatt. Amely, ha becsületes is, olyan irányba fut, ahova a lélektan nem követi. Hogyan lehetne segíteni? Nagyon kevés. De annak parancsára mégis pincétől a padlásig át kellene rakni a darabot.”

Másnap megtudja: Háty és Tardos Tibort letartóztatták. A következővel egészítette ki a hírt: „Egyszeriben igazságtalannak érzem, amit a *Varró Gáspárról* gondoltam.” — A modernnek mondott irodalomtudomány legnevesebb képviselői nagyjából egyetértenek abban, hogy az érdek nélküli olvasat a leghitelesebb, azaz a melleslegesen mondott szempontokat — életrajz, keletkezés történelmi háttere stb. — ki kell kap-

csolni. Illyés Gyula, úgy látszik, másképpen olvasott. Rokonszenvesebben, emberiben.

Az a pár nap, amíg úgy látszott, a forradalom után megkezdődik az élet és vele a kultúra újjászervezése, megmozdította a színházi világot is, amelyben Illyés Gyulának ugyancsak nagy tekintélye volt. Gellért Endre, a tragikus sorsú kitűnő rendező le akart mondani a Nemzeti főrendezői posztjáról, erről igyekeztek lebeszélni. Viták folytak, vajon melyik művel nyissa meg újra kapuit a Nemzeti. A legkülönbözőbb szerzők neve bukkant föl, mindegyik mellett és ellen is szóltak megfontolásra érdemes érvek. A naplóíró ezekben az eszmecserekből is kiegyenlítő szerepet játszott. Vitathatatlan tekintélye, irodalmi és közéleti súlya miatt a kultúra újraszervezett intézményeiben is helyet szorítottak volna számára. Az Írószövetséget megszüntették, helyette Irodalmi Tanácsot szerveztek. Bevonták volna tevékenységébe Illyés mellett Németh Lászlót, Tamási Áront és Veres Pétert is, végül nem teljesítették a felkérést, és helyükbe a párthoz hű írók kerültek. Helyesen ítélte a naplójegyzet írója: „A kormánynak tőlünk nem tanácsra van szüksége, hanem névre.” Maradtak a megbízhatók, például Bölöni György, a „Haszonlesés”, ahogy Illyés jellemezte. A Tanácsban, amely 1959-ig működött, ő természetesen helyet kapott. Ott sürgölődött már Földeák János is, aki hűségéért az Irodalmi Alap igazgatója lett, mellette Fodor József, akit Illyés irgalmatlanul leteremtett, és E. Kovács Kálmán. Minőség? Nem volt érdekes. A kirakat-hűség számított érdemnek.

Az egyik legjellemesebben viselkedő, legbátrabb íróknak ezekben a hetekben Tamási Áron bizonyult. Egészen más eszmények vezérelték, mint néhány romániai magyar író, akik 1957 elején nyílt levelet intéztek magyar író társaikhoz. Ebben — a *Népszabadság*ban jelent meg 1957. január 4-én — elképedve, szörnyülködve olvastuk a következőket: „Kedves Barátaink! Az új esztendő küszöbén örömmel tölt el bennünket az a tudat, hogy a magyar munkásosztály és a dolgozó parasztság legjobbjai követik kormányuk és a Magyar Szocialista Munkáspárt útmutatásait annak érdekében, hogy minél hamarabb begyógyítsák az ország sebeit és tovább fejlesszék a szocializmust. Kérünk benneteket, juttassátok el hozzájuk újévi jókívánásainkat.” És akik aláírták! Volt, akin nem csodálkozunk, de némelyikük nevét fájdalommal olvastuk, még ha feltételeztük is, hogy nem saját elhatározásukból szerepelnek a förmedvény szövegével egyetértők között: „Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Horváth Imre, Horváth István, Kacsóh Sándor, Kovács György, Létai Lajos, Molter Károly, Nagy István, Robotos Imre, Salamon László, Szentimrei Jenő, Szilágyi

András, Tompa László.” Akkor hosszú hónapokig Áprily Lajost és néhány társát tekintettem romániai magyar íróknak és Tamási Áront az erdélyi magyar szellemiség hiteles letéteményesének. A magyar írók válaszoltak. Érdemes volna körkérdest intézni az irodalom ismerőjéhez, közülük kik tartják számon ezeket a neveket, a párt akkori hű katonáit: Aranyossi Magda, Aranyossi Pál, Balázs Anna, Balázs Sándor, Barabás Tibor, Barta Lajos, Beczássy Judit, Bölöni György, Csohányi Gabriella, Fazekas Anna, Földes Mihály, Gereblyés László, Gergely Márta, Goda Gábor, Hajdú Henrik, Hamvas H. Sándor, Illés Béla, Kilényi Mária, Király István, Lukács Imre, Madarász Emil, Oravecz Paula, Pákozdy Ferenc, Peterdi Andor, W. Petrolay Margit, Rideg Sándor, Sándor Kálmán, Soós Magda, Szinetár György, Szuchich Mária, Thury Zsuzsa, Trencsényi Waldapfel Imre, Vasvári István, Várnai Zseni, Waldapfel József, Zalka Miklós.

Az egyik legszebb és leghitelesebb megnyilatkozása azoknak a heteknek Tamási Áron *Gond és hitvallása*, amely a kitűnően megválogatott *Függelékben* újra olvasható, sok fontos dokumentum társaságában. Emberi nagyság és hitványság nyilatkozik meg ezekben. Jóleső érzéssel tanulmányozhatjuk a magyar forradalom mellett hitet tevő francia és a kor közhelyeit görgető írók levélváltását, Mihail Solohov meglehetősen jellemtelen hozzászólását a magyar eseményekhez, a megvilágosító és megrendítő hitvallást Tamási Ároné mellett, Illyés Gyula kiáltványát: *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez 1956. november 3-án*. Ezt először ebben a kötetben olvastam. Aztán újra a történelemkönyvekbe való szöveg, egy nép segélykiáltása a szorongattatás napjaiban a vég előtt. Egy író kiált a bekerített Budapestről a világ íróihoz. Néhány részlete sok-sok évvel az események után is felkavaró:

„Egy meggyötört, halálos veszedelemben jutottatott kis nép igazsága ügyében, de mégis a teljes igazság ügyében, vagyis — mert az igazság oszthatatlan — a ti ügyetekben is szólok a tigris karmaiba esett énekesmadár talán utolsó sikolyával. Tízmillió magyar néz elszánt nyugalommal a maga halála, de akár nemzete kipusztulása elé, ha elkezdett szabadságharcát nem viheti végső győzelemre.

Szeretnénk hinni, hogy az a vad, amelynek karmaiban vagyunk, s amely — nem titok előttünk — ha akarja, minden pillanatban széttephet bennünket, nem egy idegen ország, nem is egy kormányzat, hanem egy félreértésből, félremagyarázásból született, szinte láthatatlan szörny, egy fantom. Ilyet gyakran teremt a történelem. Szavaim ez ellen irányulnak. Ez a rosszul értesültség, amelyet még most sem akarok rosszakaratnak ne-

vezni, azt hirdeti, hogy Magyarországon a munkások és parasztok ellen tört ki felkelésünk. Író vagyok, született ellensége a hazugságnak, született hirdetője a valóságnak. E minőségemben tesz hittel: két szememmel láttam ezt a forradalmat, mely minden előzetes szervezethez nélkül tört ki, munkás és paraszt származású diákok kezdték, paraszt származású katonák döntötték el és ipari munkások biztosították.

Ez a forradalom humanista volt. Erre az elfogott ellenséges katonák a tanúk, akik szemükben könnyel köszönték meg a forró teát és ápolást, majd [a] szabadon bocsátást, amit a rettegetve várt golyó helyett [a] fölkelőtől kaptak. Sosem éreztem úgy, milyen eleven erő ez a másik szellemi test: Európa, mint ott, a dörgő utcákon járva. Európa szelleme eddig segítette harcunkat, részben neki is köszönhetjük, hogy kis nép voltunkban is az egész emberiség igazságáért eredményesen harcolhattunk.

De nem hallgathatom el, jár most köztünk olyan hír, hogy némely nyugati hatalmak igazságunkat és harcunkat csak politika tétjének, diplomáciai alkuk tárgyának tekintik: a magyar vér értékét a közel-keleti olaj értékével mérik, hogy nem sietnek oly gyorsasággal a segítségünkre, ahogy a helyzet kívánja s a becsület és igazság követeli.

Írók, költők, igazságra érzékeny alkotók és olvasók, ne hagyjatok el bennünket. Ne hagyjátok elpusztulni Magyarországot és saját eszményeiteket. Bocsássátok szívetekhez ezt a vészkiáltást, mentsétek meg a talpra állt Magyarországot.”

Magyarország szerencsére nem lett szovjet gyarmat. De nem azért, mert a segítségére siettek, hanem azért, mert a tankok súlya sem törte össze a nemzet gerincét. Ez lehet a jövő záloga is.

RÓNAY LÁSZLÓ

BEREMÉNYI GÉZA: VERSEK

A Bereményi Géza hetvenedik születésnapjára megjelent *Versek* című kötet kétségtelenül fordulópontot jelent a hetvenes évek óta legendássá váló Cseh Tamás-dalszövegek recepciójában. A *Versekben* ugyanis — más dalszövegek mellett — nagyrészt ezek a művek jelentek meg, azzal az egyértelmű szerzői intencióval, hogy versként értelmeződjenek át: a kötet szerkesztettsége, a kiválasztott szövegek elrendezése, mely alapjaiban határozza meg az öt ciklus ívét, az önkényes, de nem tartalmatlan változtatások mind kimutatnak — és ki kell mutassanak — abból az értelmezői gondolkodásból, mely a Cseh Tamás-kultusz felől pusztán dalszöveg-gyűjteményként közelít a kötethez.